

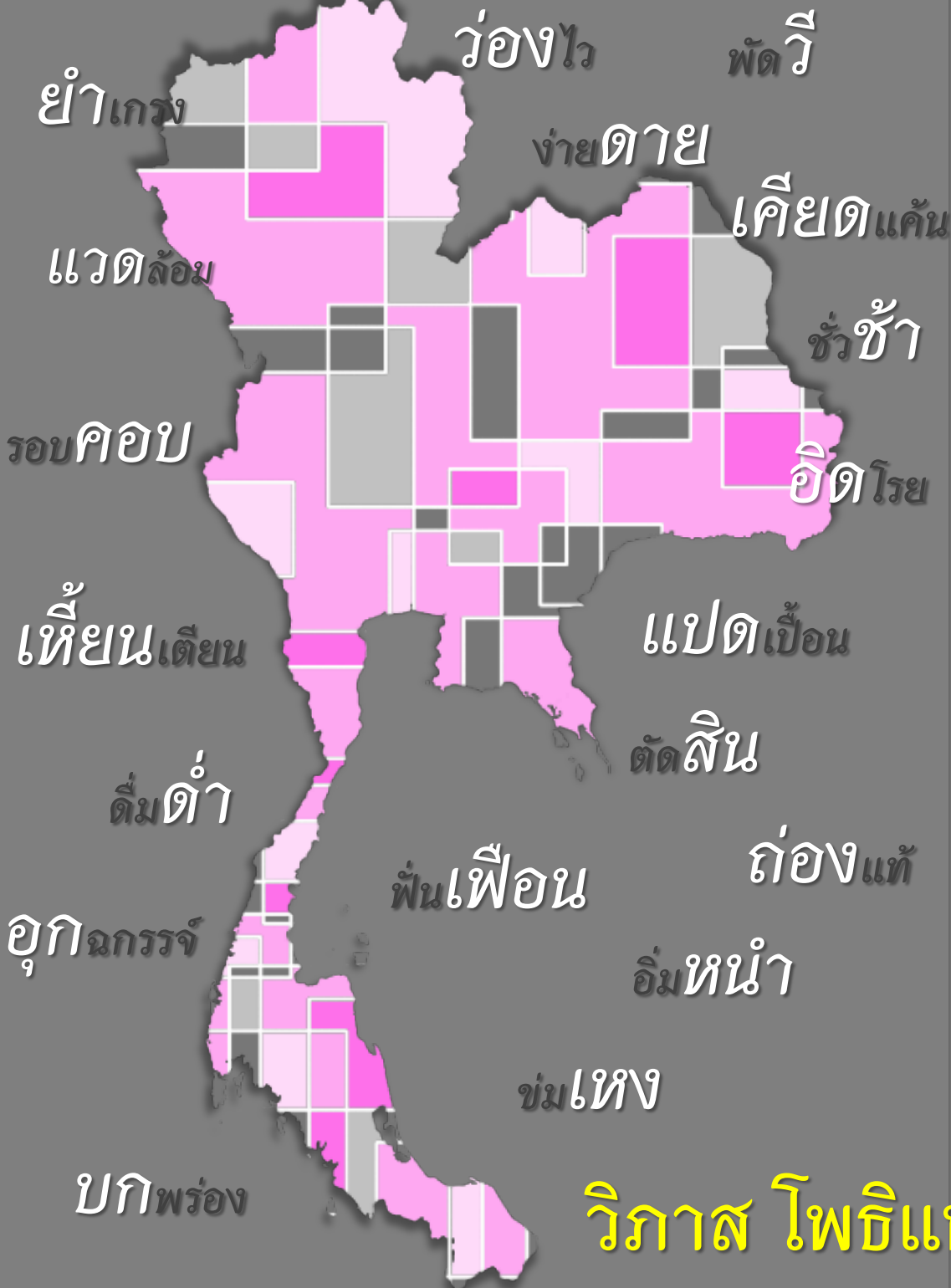
โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลำดับที่ ๑๘๘

คำเก่า-คำถิ่นในคำซ้อน

ชุด “วิจัยวิวัฒน์” ลำดับที่ ๑

คำเก่า-คำถิ่นในคำซ้อน

ชุด “วิจนวิวัฒน์” ลำดับที่ ๑

วิภาส โปธิแพทย์

โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๒๕๖๕

คำนำ

ในภาษาไทย มีคำกลุ่มหนึ่งเกิดจากการนำคำที่อยู่ในความหมายเดียวกันมาประกอบกัน ตำรา **นิรุกติศาสตร์ ภาค ๒** ของพระยาอนุมานราชธน เรียกคำกลุ่มนี้ว่า “คำซ้อน” เช่น *ถ่องแท้* *เคียดแค้น* นำสังเกตว่า คำที่เป็นส่วนประกอบของคำซ้อนจำนวนไม่น้อยเป็นคำที่บอกความหมายได้ยาก และมักไม่ใช้ลำพัง ต้องใช้ซ้อนกับคำอื่น เช่น *ถ่อง* ซึ่งต้องใช้ซ้อนกับ *แท้* เป็น *ถ่องแท้* หรือ *เคียด* ซึ่งต้องใช้ซ้อนกับ *แค้น* เป็น *เคียดแค้น* อย่างไรก็ตาม หากสืบค้นประวัติของคำอย่าง *ถ่อง* หรือ *เคียด* จะพบว่าคำส่วนใหญ่มีความหมายและใช้ลำพังได้ในภาษาเก่าโดยเฉพาะในวรรณคดีโบราณ และอาจพบในภาษาถิ่นด้วย เช่น *ถ่อง* หมายถึง ‘ชัด, แท้’ หรือ *เคียด* หมายถึง ‘โกรธ’ ทั้ง ๒ คำใช้ลำพังได้ทั้งในภาษาเก่าและภาษาถิ่น เป็นต้น

คำซ้อนที่ส่วนประกอบมีความหมายเลื่อนไปนี้มีคุณค่าอย่างยิ่งในทางนิรุกติศาสตร์ (ศาสตร์ที่ว่าด้วยที่มาและความหมายของคำ) เพราะเป็นเสมือนคลังเก็บรักษาคำในภาษาเก่าและภาษาถิ่นไว้ไม่ให้สูญ ผู้เรียบเรียงจึงเห็นสมควรเก็บรวบรวมคำที่ความหมายเลื่อนไปนี้ไว้ในที่เดียวในรูปแบบหนังสือประมวลศัพท์ โดยจัดเรียงคำตามลำดับตัวอักษร และบอกความหมายโดยอิงบทนิยามในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ เป็นหลัก พร้อมทั้งยกตัวอย่างการใช้คำตามที่ปรากฏในเอกสารภาษาเก่า วรรณคดีโบราณ พจนานุกรมภาษาถิ่น นอกจากนี้ ผู้เรียบเรียงได้เสนอข้อสังเกตเกี่ยวกับการกลายความหมายของคำบางคำไว้ด้วย

อนึ่ง ในการจัดพิมพ์หนังสือ **คำเก่า-คำถิ่นในคำซ้อน** ฉบับอิเล็กทรอนิกส์ครั้งนี้ เนื้อหาเกือบทั้งหมดปรับปรุงมาจากผลงานวิจัยของผู้เรียบเรียงเรื่อง **คำเก่า-คำถิ่นในคำซ้อน** (วิภาส โปธิแพทย์ ๒๕๕๕) และ **คำเก่า-คำถิ่นในคำซ้อน (โครงการระยะที่ ๒)** (วิภาส โปธิแพทย์ ๒๕๖๒) ข้อมูลภาษาถิ่นในงานวิจัยทั้ง ๒ ระยชนำมาจากพจนานุกรมภาษาถิ่นต่าง ๆ แต่ทั้งนี้ คำที่ศึกษาจำนวนหนึ่งนั้น พจนานุกรมภาษาถิ่นไม่ได้ให้ตัวอย่างการใช้ไว้ และเป็นไปได้ว่า คำบางคำผู้พูดภาษาถิ่นอาจไม่ได้ใช้ทั่วไปแล้ว หากผู้เรียบเรียงสอบถามข้อมูลภาษาถิ่นที่ได้จากผู้บอกภาษาถิ่นเสร็จสมบูรณ์เมื่อใด ผู้เรียบเรียงจะจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือ **คำเก่า-คำถิ่นในคำซ้อน** อีกครั้งในรูปแบบหนังสือทั่วไป (ฉบับกระดาษ) ในโอกาสต่อไป

ผู้เรียบเรียงขอขอบคุณหน่วยงานและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องดังนี้ ทุนพัฒนาอาจารย์ใหม่/นักวิจัยใหม่ กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช ปีงบประมาณ ๒๕๕๓ ได้สนับสนุนโครงการวิจัย **คำเก่า-คำถิ่นในคำซ้อน** ระยะที่ ๑ กองทุนเพื่อการวิจัยของคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีงบประมาณ ๒๕๖๒ ได้สนับสนุนโครงการวิจัย **คำเก่า-คำถิ่นในคำซ้อน** ระยะที่ ๒ และโครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้สนับสนุนการจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือเล่มนี้ ผู้ทรงคุณวุฒิประเมินคุณภาพหนังสือและอาจารย์ ดร.อัสนี พูลรักษ์ กรุณาให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ยิ่ง และนางสาววาทัญญา เล่ห์กัน นิสิตผู้ช่วยวิจัยระดับดุขฎิบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย มีส่วนช่วยจัดเตรียมต้นฉบับให้อย่างเรียบร้อย สุดท้ายนี้ ผู้เรียบเรียงหวังว่าหนังสือ **คำเก่า-คำถิ่นในคำซ้อน** จะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจประวัติของคำไทยตามสมควร

วิภาส โปธิแพทย์

คำชี้แจง

๑. การเก็บคำ

คำที่นำมาเป็นคำตั้งมีจำนวนทั้งสิ้น ๑๓๕ คำ มีลักษณะตามเกณฑ์ทั้ง ๒ ข้อ ดังนี้

๑.๑ เป็นคำที่มักไม่ใช้คำพ้องในภาษาไทยกลางปัจจุบัน หากแต่มักใช้เป็นส่วนประกอบของคำซ้อน (ดูตัวอย่างคำ *ถ่อง*) หรือเป็นคำที่เมื่อใช้คำพ้องมีความหมายต่างกับที่เมื่อใช้ในคำซ้อน (ดูตัวอย่างคำ *บก*)

๑.๒ เป็นคำที่ใช้คำพ้องได้ในภาษาเก่า และอาจพบในภาษาถิ่นด้วย

ตัวอย่าง: *ถ่อง* ‘ชัด, แท้’ เป็นคำตั้งที่ตรงตามเกณฑ์ทั้ง ๒ ข้อ ตามเกณฑ์ข้อ ๑.๑ *ถ่อง* เป็นคำที่มักไม่ใช้คำพ้องในภาษาไทยกลางปัจจุบัน หากแต่มักใช้เป็นส่วนประกอบของคำซ้อน *ถ่องแท้* และตามเกณฑ์ข้อ ๑.๒ *ถ่อง* เป็นคำที่ใช้คำพ้องได้ในภาษาเก่าและภาษาถิ่น ในภาษาเก่า *ถ่อง* ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาเรื่อง *ลิลิตโองการแข่งน้ำ* ในความว่า *อเนกถ่องพระสงฆ์ ช่วยดู* หมายความว่า ‘ขอให้พระสงฆ์ผู้ประเสริฐแท้ทั้งหลายช่วยดู’ (ทั้งนี้ คำดังกล่าวอาจใช้คำพ้องได้ในวรรณคดี ด้วยเป็นลักษณะพิเศษของภาษากวีหรือที่เรียกว่า “กวียานุโลม” แต่อาจไม่ใช้คำพ้องในภาษาทั่วไปในสมัยนั้น) และ *ถ่อง* ยังใช้อยู่ในภาษาถิ่นอีสาน เช่น *เว้าบ่ถ่อง* หมายความว่า ‘พูดหรือออกเสียงไม่ชัด’

ตัวอย่าง: *บก* ‘พร้อม, ลดลง’ เป็นคำตั้งที่ตรงตามเกณฑ์ทั้ง ๒ ข้อ ตามเกณฑ์ข้อ ๑.๑ *บก* เป็นคำที่เมื่อใช้คำพ้องมีความหมายต่างกับที่เมื่อใช้ในคำซ้อน *บกพร้อม* คำ *บก* เมื่อใช้คำพ้อง เป็นคำนาม หมายถึง ‘ที่ที่พ้นจากน้ำ’ แต่เมื่อใช้ในคำซ้อน *บกพร้อม* คำ *บก* หมายถึง ‘พร้อม, ลดลง’ และตามเกณฑ์ข้อ ๑.๒ *บก* เป็นคำที่ใช้คำพ้องได้ในภาษาเก่าและภาษาถิ่น ในภาษาเก่า *บก* ปรากฏในวรรณคดีสมัยต้นรัตนโกสินทร์เรื่อง *โคลงโลกนิติ* ในความว่า *พฤษย์ไต่บกใบบาง นกหน่วย* หมายความว่า ‘ต้นไม้ที่ไม่ค่อยมีใบ ก็จะไม่มีนกมาเกาะอาศัย’ และ *บก* พบในภาษาถิ่นอีสาน เช่น *น้ำบกมดกินปลา* หมายความว่า ‘น้ำลดมดกินปลา’ และพบในภาษาถิ่นใต้ เช่น *แกงนี้ไต่รบกพันนี้* หมายความว่า ‘แกงนี้ไม่มีรสเลย’

๒. การบอกความหมาย

การบอกความหมายของคำอิงตามบทนิยามในพจนานุกรมฉบับต่าง ๆ ตามที่ได้วงเล็บแหล่งอ้างอิงไว้ แต่เนื่องจากในบางกรณี บทนิยามที่ยกมามีรายละเอียดมากหรือมีความหมายย่อยที่ไม่เกี่ยวข้อง **ผู้เรียบเรียงจะตัดทอนบทนิยามดังกล่าวให้กระชับขึ้น** และหากเป็นการบอกความหมายตามความเข้าใจของผู้เรียบเรียงเองหรือมีการแก้ไขเพิ่มเติมบทนิยามจากพจนานุกรม ผู้เรียบเรียงจะไม่วงเล็บแหล่งอ้างอิงไว้

๓. การเขียนคำอธิบาย

คำอธิบายคำตั้งแต่ละคำประกอบด้วยเนื้อหา ๓ ส่วน ส่วนแรกเป็นการบอกความหมายของคำตั้งและให้ตัวอย่างคำซ้อนที่คำตั้งนั้นเป็นส่วนประกอบ ส่วนที่ ๒ เป็นคำตั้งที่พบในเอกสารภาษาเก่า และส่วนที่ ๓ เป็นคำตั้งที่พบในพจนานุกรมภาษาถิ่นที่ใช้อ้างอิงเป็นหลัก ได้แก่ **พจนานุกรมภาษาถิ่นภาคเหนือ** (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ ๒๕๓๙) **สารานุกรมภาษาไทย-อังกฤษ** (ปรีชา พิณทอง ๒๕๓๒) และ**พจนานุกรมภาษาถิ่นใต้ พุทธศักราช ๒๕๕๐** ฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในวโรกาสเจริญพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา (นครศรีธรรมราช, มหาวิทยาลัยราชภัฏ ๒๕๕๑) ในกรณีที่คำตั้งนั้น ๆ ไม่ปรากฏในพจนานุกรมภาษาถิ่นทั้ง ๓ เล่ม คำตั้งดังกล่าวจะไม่มีคำอธิบายในส่วนที่ ๓ ซึ่งเป็นส่วนของภาษาถิ่น

๔. การสะกดการันต์

การสะกดการันต์ในข้อความตัวอย่างภาษาเก่าและภาษาถิ่นจะยึดตามต้นฉบับ ในกรณีของภาษาถิ่น มีทั้งที่เขียนตามการออกเสียง และที่ใช้วิธีเทียบอักษรซึ่งอาจไม่ใช้การออกเสียงที่แท้จริงของเจ้าของภาษา

๕. คำย่อและเครื่องหมาย

พจน.โบราณ	พจนานุกรมโบราณศัพท์ ฉบับราชบัณฑิตยสภา (ราชบัณฑิตยสภา ๒๕๖๓)
พจน.เหนือ	พจนานุกรมภาษาล้านภาคเหนือ (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ ๒๕๓๙)
พจน.อีสาน	สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ (ปริษา พิณทอง ๒๕๓๒)
พจน.ใต้	พจนานุกรมภาษาล้านใต้ พุทธศักราช ๒๕๕๐ ฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในวโรกาสเจริญพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา (นครศรีธรรมราช, มหาวิทยาลัยราชภัฏ ๒๕๕๑)
พจน.เฉลิม	พจนานุกรมไทยฉบับเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสทรงเจริญพระชนมายุ ๖๐ พรรษา (ดุสิตพร ชำนิโรคนานต์ และพัชรี สิริธัญญา ๒๕๖๒)
พจน. ๕๔	พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ (ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๕๖) (ออนไลน์)
อัญประกาศเดี่ยว (“...”)	ใช้ครอบคลุมความหมาย คำแปล และคำถอดความ
อัญประกาศคู่ (“...”)	ใช้ครอบคลุมข้อความที่คัดลอกมา

๖. นิยามศัพท์เฉพาะ

ความหมายตรง : ความหมายที่อ้างอิงสิ่งเดิม อากาเรเดิม คุณสมบัติเดิม (พ. นววรรณ ๒๕๒๗: ๑) เช่น *หัว* หมายถึง ‘ส่วนบนสุดของร่างกายคนหรือสัตว์’ (พจน. ๕๔)

ความหมายเปรียบ : ความหมายที่ขยายออกมาจากความหมายเดิมหรือความหมายตรงของคำ (ดู **ความหมายตรง**) เป็นความหมายที่อ้างอิงสิ่งใหม่ อากาเรใหม่ คุณสมบัติใหม่ ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับความหมายเดิม (พ. นววรรณ ๒๕๒๗: ๑) เช่น *หัว* ในความหมายเปรียบ หมายถึง ‘ส่วนแห่งสิ่งของบางอย่างที่อยู่ข้างหน้า หรือข้างต้น หรือแรกเริ่ม’ เช่น *หัวถนน* (พจน. ๕๔) ในกรณีนี้ ส่วนที่อยู่ตอนต้นของถนนเปรียบเสมือนหัวซึ่งเป็นส่วนบนสุดหรือส่วนแรกเริ่มของร่างกาย นอกจากนี้ *หัว* ยังมีความหมายเปรียบอื่น ๆ อีก เช่น หมายถึง ‘สติปัญญา’ (พจน. ๕๔) อย่างใน *หัวดี* หมายถึง ‘มีสติปัญญาดี’ คำ *หัว* ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงส่วนบนสุดของร่างกาย หากแต่หมายถึง ‘สติปัญญา’ ซึ่งเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการทำงานของสมอง และสมองก็เป็นอวัยวะที่อยู่ในหัว ดังนั้น *หัว* จึงหมายรวมถึงสติปัญญาไปด้วย ความหมาย ‘สติปัญญา’ จึงจัดเป็นความหมายเปรียบอย่างหนึ่ง

สารบัญ

หน้า

ก.....	๑
ข.....	๑๓
ค.....	๒๐
ง.....	๒๔
จ.....	๒๖
ฉ.....	๒๘
ช.....	๓๒
ซ.....	๓๖
ด.....	๔๒
ต.....	๔๕
ถ.....	๕๒
ท.....	๕๔
น.....	๕๘
บ.....	๖๒
ป.....	๖๗
ผ.....	๗๑
พ.....	๗๕
ฟ.....	๗๙
ภ.....	๘๓
ม.....	๘๔
ย.....	๘๗
ร.....	๙๑
ล.....	๙๘
ว.....	๑๐๓
ส.....	๑๐๗
ห.....	๑๑๔
อ.....	๑๓๑
บรรณานุกรมและรายชื่อหนังสืออิเล็กทรอนิกส์.....	๑๓๖
ดัชนี.....	๑๔๑

ดร.วิภาส โปธิแพทย์

อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โทร. ๐๒-๒๑๘๔๖๘๘๗

Email: pvipas@chula.ac.th, vipas_pothipath@live.com

ประวัติการศึกษา

อ.บ. เกียรตินิยม (ภาษาไทย) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อ.ม. (ภาษาศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Ph.D. (Linguistics) University of Edinburgh, UK

ความชำนาญเฉพาะทางและความสนใจพิเศษ

ภาษาไทยเชิงภาษาศาสตร์ (ภาษาศาสตร์เชิงประวัติ แบบลักษณ์ภาษา อรรถศาสตร์ วากยสัมพันธ์)

หนังสือชุด วจนวิวัฒน์ เป็นหนังสือชุดที่ผู้เรียบเรียงมุ่งนำเสนอข้อมูลเชิงประวัติของคำไทย โดยเน้นการเปลี่ยนแปลงด้านความหมายของคำ คำเก่า-คำถิ่นในคำซ้อน เป็นหนังสือลำดับที่ ๑ ในหนังสือชุดนี้ ผู้เรียบเรียงจะทยอยเสนอเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประวัติของคำไทยในเล่มต่อ ๆ ไป ด้วยหวังว่าหนังสือชุดวจนวิวัฒน์ จะมีส่วนช่วยกระตุ้นให้ผู้อ่านเห็นถึงความน่าสนใจของคำไทย และเกิดความรู้สึกรักภาษาไทยอันเป็นสมบัติทางวัฒนธรรมของชาติเรายิ่งขึ้น

ผู้สนใจหนังสือวิชาการของคณาจารย์และนิสิต
บัณฑิตศึกษา

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โปรดติดต่อ

โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐

โทร. ๐-๒๒๑๘-๔๘๘๘ โทรสาร ๐-๒๒๑๘๔๘๘๘

หรือ

ศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐

โทร. ๐-๒๒๑๘-๗๐๐๐ โทรสาร ๐-๒๒๕๖-

๔๔๔๑

อักษรศาสตร์
ARTS
Chulalongkorn University

ผู้สนใจหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ฉบับเต็ม (e-Book) สามารถติดต่อได้ที่

ศูนย์สารนิเทศมนุษยศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท แขวงวังใหม่

เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330

e-mail: artshic@chula.ac.th

โทร. 02-218-4890

หรือ สั่งซื้อ e-Book จากศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ได้ที่ https://bit.ly/isbn_9786164076815

